
LIETUVIŲ MOKYKLOS PERKELTŪJŲ ASMENŲ STOVYKLOSE VOKIETIJOJE 1945–1950 METAIS

Sigita Montvilaitė

Marijampolės aukštesnioji pedagogikos mokykla

Lietuvos mokyklos švietimo sistemos raidą galima sieti su jos istorija. Dažniausiai taip ir elgtasi. Daug studijų yra parašyta apie senąją Lietuvos mokyklą, tačiau du Lietuvos švietimo istorijos etapai – mokykla vokiečių okupacijos metais (1941–1944) ir mokykla, veikusi pabėgėlių stovyklose Vokietijoje 1945–1950 metais, beveik nenagrinėti.

Pastarasis laikotarpis buvo ne tik didelio nerimo, bet ir atkaklaus darbo periodas. Nedaug turime grožinės literatūros kūrinių, pasakojančių apie tuos metus. Lietuvių sovietinė historiografija pasitenkino trafaretiniais vertinimais, apibūdindama šį laikotarpį kaip „tamsų“, vos jį tepaminėdama, tenkintasi vienu kitu skaičiumi, pavarde. O juk šis penkerių metų laikotarpis tiek pat reikšmingas Lietuvos mokyklos istorijoje kaip ir kiti. Tai ne tušti metai – tada kurta ateitis. Jaunimas ruošėsi gyvenimui. Ir tai įprasmino jų buitį, jų siekius.

Kuo ypatingas šis laikotarpis?

Visuose kituose pasaulio kraštuose, net ir demokratiškiausiuose, lietuviai išėiviai neturėjo autonomiškai organizuotos švietimo sistemos. O štai Vokietijoje, tiksliau JAV, Britų ir Prancūzijos administruojamose okupacinėse zonos, ji buvo sukurta. Čia gimė ir išaugo lietuviškojo švietimo atžalos. Sukurta mokyklų sistema, apėmusi daugiapakopį švietimą: vaikų darželius, pradžios mokyklas, progimnazijas ir gimnazijas, specialias mokyklas ir kursus, aukštąjį mokslą. Kad ir nelabai stipri buvo ši atžala, tačiau ji vis dėlto atkūrė tautinės kultūros tradicijas.

Raudonoji armija prie rytinių Lietuvos sienų priartėjo 1944 metų liepos mėn. Tada ir plūstelėjo minios karo pabėgėlių. Nustatyta, jog 1944 m. vasarą ir rudenį pasitraukė apie 200 000 žmonių: 56 000 iš Lietuvos ir apie 140 000 iš Klaipėdos krašto¹. Trauktasi bėgant nuo politinio persekiojimo, bėgta, siekiant išsaugoti gyvybę. Dėl šios priežasties išėiviai gavo politinių pabėgėlių vardą. Tą patį akcentavo ir krikščionių demokratų konferencijos, įvykusios

1948 m. Felbache, rezoliucija: „Lietuviai yra politiniai pabėgėliai, o ne emigrantai darbo išveivai“². Karui pasibaigus, pabėgėlius imta vadinti – DP (Displaced persons – perkeltieji asmenys).

Lietuvą paliko daugiausia jauni žmonės (70% iki 35 m. amžiaus), iš jų apie 25% ikikarinės Lietuvos inteligentijos – 227 kunigai, 130 klierikų, 400 inžinierių, 200 gydytojų, 350 teisininkų, 500 studentų, 1700 mokytojų, 400 Vilniaus ir Kauno universitetų darbuotojų, net apie 70% buvusios Lietuvos rašytojų draugijos narių³.

DP stovyklos nusagstė visą Vakarų Vokietiją (žr. žemėlapi). Dalis lietuvių atsidūrė ir rusų okupuotoje zonoje. Jie greitai buvo „perkošti“ per pabėgėlių paskirstymo punktus, t. y. per NKVD. Tik labai maža dalis pasiekė savo gimtas vietas. Daugelis iš karto pateko į Sibirą, kalėjimus.

Dar karui tebesitęsiant, Berlyne įsikūrė Lietuvių sąjunga (LS). Vėliau išryškėjo, kad, norint sėkmingai spręsti tremtinių globos, švietimo ir kultūros reikalus, būtina viena visus jų poreikius apimanti organizacija. Visiems tiems reikalams tvarkyti buvo įsteigta Lietuvių tremtinių bendruomenė (LTB). Jos tikslas statute nusakytas taip: „Esančiai ištrėmime lietuvių tautos daliai sveikai ir pajėgiai išlaikyti, lietuvių vardui saugoti, lietuvių tremtinių švietimui tvarkyti, profesiniam pasiruošimui ir specializacijai vykdyti, tremtinius globojančioms įstaigoms bei administracijai talkinti ir tuo keliu naujam gyvenimui nepriklausomoje tėvynėje ruošti“⁴.

1946 m. kovo 3–4 d. Hanau įvyko pirmas tremtinių bendruomenės atstovų suvažiavimas. LTB išrinko centro komitetą. LTB CK posėdžiai buvo gana dažni, nors surengti juos nebuvo lengva – stovyklos telefonų neturėjo, susisiekti su stovyklomis tebuvo galima vien ten nuvykus ar laišką nusiuntus.

Bendruomenėse veikė dar smulkesnių kitų organizacijų: Lietuvos raudonasis kryžius, Lietuvių inžinierių sąjunga, Gydytojų sąjunga, Teisininkų draugija, Miškininkų sąjunga, įvairios jaunimo organizacijos – skautai, ateitininkai, kudirkiečiai ir t. t. Laisvinimo veiklai vadovavo Vokietijoje atsikūręs Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIKas).

Traukdamiesi iš savo krašto, žmonės negalvojo jį ilgam laikui palieką, tačiau gyvenimo realybė privertė juos prisitaikyti prie pakitusių sąlygų. Reikėjo sukurti tokią buitį, kuri laiduotų tautos dalies egzistavimą svetur. Taigi savo kultūrinę savastį reikėjo ne tik išlaikyti, bet ir toliau ją ugdyti. Pirmiausia reikėjo steigti savų mokyklų.

Pirmosios tremties mokyklos atsirado 1945 m. vasarą, birželio-rugpjūčio mėnesiais. Įkurta vaikų darželių, pradžios mokyklų, progimnazijų ir net gimnazijų daugelyje lietuvių stovyklų. Jas steigė iš pradžių stovyklų komitetai ir mokytojų vadovaujami tėvų komitetai. Beveik visur mokyklos kūrėsi spontaniškai, niekas neragino, niekas nevadovavo. 1946 m. kovo 3–4 d. Hanau įvykusiame lietuvių tremtinių atstovų suvažiavime buvo priimtas LTB statutas ir kartu švietimo nuostatai, kuriuose buvo apibūdinti vaikų darželių, pradinių mokyklų, kursų, liaudies universitetų uždaviniai ir darbo organizacija. Vėliau Vyriausias lietuvių tremtinių komitetas sudarė autonomiškai veikiančią švietimo valdybą Wiesbadene (vėliau ji įsikūrė Kasselyje). Jai buvo pavestas visas tolesnis švietimo reikalų tvarkymas. Švietimo valdybos pirmininkas iki 1948 m. buvo Mykolas Židonis. Kaip ir daugelio kitų ano meto bendruomenės organų bei visuomeninių sambūrių, taip ir Švietimo valdybos sudėtis priklausė nuo to, kokie žmonės gyveno toje stovykloje, kurie išvyko, kas iš kitų zonų atsikėlė. Sunkus tarpzoninis susisiekimas ir kiek skirtinga atskirų zonų karinės administracijos politika „perkeltųjų“ asmenų atžvilgiu vertė švietimo valdybą skirti dalį pareigų tam tikriems švietimo įgaliotiniams atskirose zonose. Zonų mokyklomis rūpinosi: anglų – M. Kriškčiūnas, amerikiečių – I. Malinauskas ir prancūzų – J. Kavaliūnas. Jie buvo įpareigoti planingai savo zonoje steigti mokyklas, rūpintis jų veikla, mokslo lygiu. Įgaliotiniai prižiūrėjo mokyklų darbą patys arba įgaliojo tai daryti inspektorius. Ilgainiui švietimo įgaliotinio institucija išliko tik anglų zonoje. Amerikiečių ir prancūzų zonose lietuvių centralizuotos švietimo struktūros oficialiai nebuvo pripažintos, bet mokyklos ir mokytojai jiems pakludavo ir laikėsi jų išleistų instrukcijų bei nurodymų.

Lietuviška tremties mokykla – tikra „vargo mokykla“. Visų Vokietijoje veikusių mokyklų materialinė būklė buvo panaši: klasės turėjo tenkintis rūsių, barakų, salių „erdve“, kitur žiemą teko dirbti nešildomose patalpose, buvo vietų, kur net šviesos stigo.

Mokslo metai prasidėdavo mokykloms įsikūrus, o savo veiklą baigdavo stovyklą panaikinus, mokiniams perėjus į aukštesnę mokymo pakopą, dėl emigracijos į kitus kraštus nelikus moksleivių. Mokinių skaičiui mokyklose didėjant arba, priešingai, mažėjant dėl stovyklų gyventojų migracijos, kai kuriose to meto mokyklose veikė ne visi būtini skyriai ar klasės. Trūkstant patalpų ir esant dideliame mokinių skaičiui mokykloje, darbas organizuotas dviem pamainom.

Kas mokytojavo tremties mokyklose?

Neturint mokytojų cenzo, jų stažo statistinių duomenų, sunku įvertinti tremties mokytojų teorinį, dalykinį pasirengimą. Antra vertus, ir tuos duomenis turėdami, neišvengtume subjektyvumo. Darbas tremtyje turi būti vertinamas kitais kriterijais, kitais matais negu savame krašte įprastomis sąlygomis.

Visų mokymo įstaigų mokytojų sudėtis nebuvo vienodo lygio. Kai kurių mokyklų pedagogų kolektyvas atsitiktinai buvo susiformavęs iš mokytojų profesionalų, cenzuotų ir su stažu. Geriausiai aprūpinta kvalifikuotais pedagogais buvo tremties pradžios mokykla – pagrindinė šio laikotarpio švietimo grandis. Tačiau buvo tokių gimnazijų, kur mokytojai talkininkai sudarė daugumą (pedagogai talkininkai – asmenys, kurie nebuvo kvalifikuoti mokytojais, o buvo kitų sričių specialistai ar pradinių mokyklų mokytojai).

Žinant, kad švietimo organizavimas tremtyje negalėjo būti nei planingas, nei koordinuotas, reikia džiaugtis visų, taigi ir pedagogų talkininkų, įnašu.

Neliko nepastebėtas ir gimnazijų vadovų išsilavinimas. 1947 m. birželio mėn. Švietimo valdybos viešame visoje tremtinių spaudoje paskelbtame pareiškime konstatuota: „Nė vienai lietuvių gimnazijai niekuomet nevadovavo ir šiuo metu nevadovauja joks direktorius, kuris nebūtų akademinio išsimokslinimo“⁵.

Kai kuriose stovyklose buvo jaučiamas mokomojo personalo trūkumas, o kitose – perteklius. Dėl šios priežasties anglų zonoje Flensburge 1946 m. ir Neustadte 1948 m. buvo suorganizuoti pradinių mokyklų mokytojų kursai. Jų prireikė, kadangi reikėjo parengti pedagogų jų stokojančioms mokykloms.

1945/46 m. m. mokytojai jokio atlyginimo negavo ir nereikalavo, dirbo, nes vaikus reikėjo mokyti. 1946/47 m. m. padėtis kiek pagerėjo, tačiau gauti pinigai greitai nuvertėdavo, tad ir toliau dirbti skatino pareiga, siekimas išlaikyti mokyklą tokią, kokia ji buvo Lietuvoje.

Mokymą ir auklėjimą tremtyje labiausiai sunkino paprasčiausių priemonių – popieriaus, kreidos, pieštukų – trūkumas. Naudotasi iš Lietuvos atsižėtais kai kuriais vadovėliais arba mokytojų iš atminties atkurtais konspektais, skaitymui straipsnių ieškota laikraščiuose.

1946/47 m. m. mokyklų darbo sąlygos žymiai pagerėjo. Pagaliau lengviau galima buvo įsigyti sąsiuvinį, juos dažniausiai tiekėdavo UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation, Administration – Jungtinės Tautų pagalbos ir atstatymo organizacija). Kai kuriuos dalykus galima buvo dėstyti iš 1946/47 m. m. emigracijoje pradėtų spausdinti vadovėlių: „Rugsėjo mėn. 5 d. iš UNRRA švie-

timo skyrius gavo ir kitų vadovėlių: Ig. Malinausko „Lietuvių kalbos gramatika“ IV sk., M. Petrausko skaičiavimo uždavinynas III sk. ir J. Ambrazevičiaus „Naujieji skaitymai“ I kl. Vėliau gauta dar: „Aušrelė“ IV d., „Gyvoji gamta“ IV sk., „Gamtos mokslas“ III sk. ir „Skaičiavimo užd.“ VI sk. ⁶

Švietimo darbo pagrindą tremties pradžioje sudarė Lietuvoje veikusieji įstatymai ir mokymo programos. Buvo galvojama, kad čia pradėtą mokslą jaunimui teks užbaigti Lietuvoje, todėl ir vadovautasi Lietuvos Respublikos 1939 m. patvirtintomis programomis ir mokymo planais.

Nepriklausomoje Lietuvoje „Lietuvos vaiko draugija“ darželių veiklą organizavo remdamasi Frebelio ikimokyklinio auklėjimo sistema, šv. Vincento Pauliečio – M. Montesori pasiūlytąja sistema. Tremtyje esantys darželiai jau neturėjo galimybių realizuoti šių metodikų visus reikalavimus, tačiau stengtasi tradicijas tęsti. Baigę vaikų darželį ir sulaukę šešerių metų amžiaus, vaikai buvo paruošti lankyti pradinės mokyklos pirmąjį skyrių. Jie buvo susipažinę su raidėmis, pažino skaitmenis ir mokėjo skaičiuoti iki 10.

Gaivališkausiai besikuriančioms lietuviškoms mokykloms Vokietijoje švietimo vadovybė padaugino pakoreguotą Lietuvos Respublikos ketverių metų pradinės mokyklos programą. Mokymo planas, kurio laikėsi I laipsnio pradžios mokyklos, reikalavo dėstyti šiuos dalykus: tikyba, lietuvių kalba, skaičiavimą, tėvynės pažinimą, istoriją, geografiją, gamtą, dailės dalykus, rankų darbus, muziką ir dainavimą, kūno kultūrą.

Mokslo metų pabaigoje visi IV sk. ir II laipsnio pradžios mokyklų VIII sk. mokiniai laikė baigiamuosius egzaminus žodžiu ir raštu. Tik tada buvo išduodami baigimo pažymėjimai.

1945/46 m. m. visos lietuvių gimnazijos ir progimnazijos Vokietijoje tvarkėsi savarankiškai: dalyko dėstytojas, bendradarbiaudamas su direktoriumi, nustatydavo išeitiną mokymo medžiagą, grįsdamas ją 1939 m. programomis. Mokymo planas tik šiek tiek skyrėsi nuo buvusio Lietuvoje ikikariniais metais. Tuos skirtumus nulėmė pakitusio gyvenimo reikmės, taip pat realios mokyklos galimybės.

Taigi galime teigti, jog tremtinių gimnazijos (atitinkamai progimnazijos) 1945–1949 m. m. dirbo pagal tokį gana plačios apimties, visapusišką išsilavinimą užtikrinantį mokymo planą (7).

Švietimo sistemos nuostatuose buvo nustatyta 32 val. darbo savaitė, tačiau direktoriams palikta teisė daryti nedidelius pakeitimus. Pabrėžti du už-

daviniai: a) išmokyti užsienio kalbų, b) užtikrinti profesinį paruošimą.

Pirmoji užduotis spręsta lengviau: svetimos kalbos buvo dėstytos visose gimnazijos klasėse. Antroji užduotis – profesinis parengimas – kėlė daug rūpesčių. Visi – švietimo institucijų darbuotojai, pedagogai, tėvai – suprato, kad gimnazijų bei progimnazijų teikiamas teorinis mokslas gyvenime jauniems žmonėms nedaug ką padės, tad mėginta kiek reformuoti mokymo planą: čia buvo įtrauktas amatų, kitų praktiškų dalykų mokymas. Apskritai ši pasiūla nebuvo priimta, dažniausiai dėl nepalankių mokymuisi sąlygų: visur trūko dirbtuvių ir mokymo priemonių.

Tremtinių stovyklos gyvenimas, sunkios sąlygos neigiamai veikė vaikų elgesį, todėl auklėjimui skirta daug pastangų. Ugdymas grįstas tautine – krikščioniška – demokratine ideologija. Čia mokykloms didelę pagalbą teikė skautų, ateitininkų, kudirkiečių organizacijos.

Lietuvių kalbos bei literatūros (jų dėstymui Vokietijoje buvo išleista nemažai vadovėlių), Lietuvos istorijos, geografijos mokymas stiprino patriotinius jausmus, įtvirtino jaunimo sąmonėje gimtines vaizdus, ugdė tautinio charakterio bruožus. Svetimoje kultūrinėje aplinkoje gyvenančiai žmonių kartai tai buvo be galo sunku. Realizuojant šį uždavinį, 1947 m. pabaigoje buvo parengta speciali visuomeninio ugdymo programa, skirta auklėjimo uždaviniams spręsti. Ji pakeitė 1946 m. Tremtinių mokyklos Nr. 2 oficialiame skyriuje paskelbtąjį visuomeninio ugdymo temų kompleksą. Auklėjamajam darbui suintensyvinti Švietimo valdyba vėliau išleido dar specialų aplinkraštį, gana detaliau auklėjimo planus. Jais remiantis, mokinio elgesys, visuomeninis subrendimas, t. y. mokinio drausmingumas, tvarkingumas, darbštumas vertinti pažymiais.

Aukščiausias organas, tvarkantis švietimo reikalus tremtyje, buvo Švietimo valdyba. Pagal savo funkcijas ji prilygo švietimo ministerijai. Švietimo valdyba nustatinėjo mokslo metų pradžią ir pabaigą, skyrė ir atleido mokyklų vadovus, mokytojus, keitė mokymo planus, programas.

Rūpestingą vadovų, mokytojų, moksleivių darbas nedingo. Žiūrint į mokyklų ir mokinių statistikos skaičius, reikia įsivaizduoti ir tą darbą, kuris buvo nuveiktas organizuojant švietimo įstaigų tinklą⁸.

Profesinio lavinimo mokyklas įkurti buvo daug sunkiau, kadangi tokiam lavinimui reikalingų dirbtuvių, įrankių, medžiagų nebuvo. Kur tuos sunkumus pavyko įveikti, kūrėsi mokyklos bei kursai. 1945–1949 m. Vokietijoje veikė

7 aukštesniosios mokyklos, 12 profesinių mokyklų, 4 dailės studijos, suorganizuoti 6 įvairaus profilio kursai⁹.

Specialiųjų mokyklų nebuvo daug, tačiau jų prestižas buvo aukštas – daugelis norėjo išmokti kokio nors amato, kiti – tęsti Lietuvoje pradėtą mokslą ir užsitikrinti sau geresnę ateitį.

Tremties gimnazijos išleido keturias abiturientų laidas – iš viso 908 abiturientus¹⁰. Pridėjus dar 500 karo metu Lietuvą palikusius studentus, susidarė nemažas skaičius jaunuolių, norinčių pradėti ar tęsti studijas. Tremtinių stovyklose buvo ir apie 400 Kauno ir Vilniaus universitetų, kitų aukštųjų mokyklų darbuotojų. Jų pastangomis (drauge su latviais ir estais) 1946 m. buvo sukurta Pabaltijo universitetas, neturintis analogo mūsų istorijoje. Pirmąjį semestrą universitete veikė 8 fakultetai, studijavo 997 studentai¹¹. PU egzistavimui pritarė viso pasaulio universitetai, kuriems jis buvo pranešęs apie įsištiegimą, kuriems siuntė savo mokslinius darbus. Reikšminga ir tai, jog ir kiti universitetai atvykusiems PU studentams tęsti studijas, visada įskaitydavo PU gautus pažymius, o baigusiems paprastai būdavo suteikiamas magistro laipsnis. Pabaltijo universitetas gyvavo iki 1949 m. rugsėjo 30 d., mat prasidėjo masinė studentų bei dėstytojų emigracija į kitas šalis.

Kita studentijos dalis, neturėjusi galimybės studijuoti PU, mokslo siekė vokiečių universitetuose, kuriuose, beje, buvo ir lietuvių dėstytojų.

Atskirai reikėtų paminėti Freiburgo taikomosios dailės institutą. Šio instituto steigimo iniciatorius – V. K. Jonynas, buvęs Kauno taikomosios dailės instituto vadovas. Visai grupei dailininkų ši mokykla tuomet suteikė ne tik pragyvenimą, bet ir kūrybos galimybę.

Mažai žinoma apie Eichstadto kunigų seminarijos įnašą į lietuviškąją kultūrą. Ši mokymo įstaiga pradėjo darbą 1944 m., atvykus lietuvių klierikų grupei, buvusiems Telšių seminarijos moksleiviams. Įdomu, jog vokiečių klierikų seminarijoje buvo apie 15, o lietuvių – 85. Per šešerius metus, nuo 1944 iki 1950 m. Eichstadto kunigų seminarijoje studijavo 139 klierikai.

Vokietijoje studijuojančių lietuvių gyvenimas, žinoma, nebuvo lengvas, tačiau pastangos sėkmingos: 1949 m. 200 studentų baigė studijas ir gavo mokslo laipsnius. 1944–1949 m. Vokietijoje aukštosiose mokyklose studijavo net 1 678 lietuviai. Tai buvo pats didžiausias skaičius lietuvių studentų bet kada istorijoje studijavusių užsienyje.

Emigracijai įsišūbavus, pamažu ėmė irti taip rūpestingai organizuotas kultūrinis lietuvių gyvenimas. Ypač emigracija suardė švietimą. Likusieji Vokie-

tijoje jau nebepajėgė išlaikyti mokymo įstaigų, ir jų vaikai pradėjo pereiti į vokiečių mokyklas. Gimnazijų skaičius mažėjo ir 1951 m. liko tik viena gimnazija Diepholze, kurioje buvo 51 mokinys ir 6 mokytojai. Gimnazija, ilgainiui gavusi „Vasario 16“ vardą ir persikėlusi į Rennhof rūmus Hüttenfelde, sėkmingai veikia iki dabar.

LITHUANIAN SCHOOLS IN THE CAMPS FOR “DISPLACED PERSONS” IN GERMANY IN 1945–1950

S. Montvilaitė

S u m m a r y

Lithuanian intellectuals managed to create an education system under very difficult and unusual circumstances, having no analogue for their people.

In the late forties the organized education of young people made it possible not only to receive a secondary education, but also have the opportunity to study at higher schools.

The successfulness of the schools was due to the enthusiastic and selfless labour of the teachers. The education boards were working purposefully: the curriculum was organized on time, there were rules of work, guidelines for tuition, social activities of the pupils, and basic syllabuses prepared for all the schools. The heads of the education system managed to make proper contact with the authorities of certain areas of employment and receive their support and guardianship.

LITERATŪRA

¹ Pajaujis J. Soviet genocide in Lithuania. New York, 1980. P. 24.

² Krupavičius M. Lietuviškoji išeivija. Torino, 1957. P. 55.

³ Eidintas Alf. Lietuvių kolumbai. Vilnius, 1993. P. 16.

⁴ Simutis A. Pasaulio lietuvių žinynas. New York, 1958. P. 448.

⁵ Čižiūnas V. Lietuvių švietimas tremtyje // Lietuvių tautos praeitis. T. 3. Kn. 1(9). Chicago, 1971. P. 149.

⁶ Liulevičius V. Lietuvių švietimas Vokietijoje. Chicago. 1969. P. 133.

⁷ Bartusevičius V. Lietuviai tremtiniai Vokietijoje 1944–1950. Lampertheim, 1993. P. 28.

⁸ Židonis M. Lietuvių tremtinių švietimas Vokietijoje // Žiburiai, 1949 vasario 10 d.

P. 2.

⁹ Bartusevičius V. Ten pat. P. 31.

¹⁰ Židonis M. Ten pat. P. 3.

¹¹ Puzinas J. Pabaltijos Universiteto 30 metų sukaktį minint // Lietuvių tautos praeitis. T. 4. Kn. 1 913). Chicago, 1977. P. 7–52.